

УДК 349.2

*Л. Г. Погорєлова**здобувач**Науково-дослідного інституту публічного права*

ЩОДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ

Метою цієї статті є розгляд теоретичних підходів до визначення «юридичної відповідальності» та формування висновків щодо визначення юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці.

Постановка проблеми. Серйозною проблемою українського суспільства та держави є невідповідність діючого законодавства викликам сучасних реалій. Ця проблема стосується і трудового законодавства, яке не дивлячись на внесені зміни та множинність нормативно-правових актів у цій сфері є безрезультатним та неспроможним ефективно врегулювати трудові відносини між суб'єктами. А тому потребує оновлення та вдосконалення. Одним із головних питань, яке потребує осмислення та вдосконалення є, зокрема, питання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, юридична відповідальність в трудовому праві і досі залишається нагальною темою для наукових досліджень. Зміст та сутність юридичної відповідальності у трудовому праві в тій чи іншій мірі досліджували наступні вчені: В.С. Венедіктов, С.Я. Вавжученко, М.І. Іншин, Д.Є. Кутومانов, Є.Ю. Подорожній, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, Г.І. Чанишева, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко та інші наковці в галузі трудового права. проте комплексного дослідження проблематики юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці, станом на сьогодні не проведено.

Виклад основного матеріалу. Поняття «відповідальність» – складне та багатогранне. У Великому енциклопедичному юридичному словнику «відповідальність» визначено, як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб), передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [1, с. 105]. Аналіз відповідальності у загальнонауковому розумінні ґрунтується на філософському вченні про соціальну зумовленість поведінки індивіда, зв'язок зі свободою й необхідністю як передумовою реалізації в особистості функцій суб'єкта оновлення світу. Вихідним пунктом визначення відповідальності у загально

філософському аспекті в усі епохи було вирішення питання про співвідношення свободи і необхідності. Передумовою відповідальності є вибір індивідом можливої поведінки. Вибір визначається життєвою позицією особистості, в основі якої лежать моральні імперативи. Всі дії пов'язані з вибором і передбачають активність особистості, незалежно від того, нав'язана відповідальність ззовні чи взята нею добровільно [2, с. 17]. Н.Б. Болотіна вважає, що відповідальність за трудовим правом – це окремий вид юридичної відповідальності, яка полягає у передбаченому нормами трудового права обов'язку працівника відповідати за вчинене трудове правопорушення і зазнати відповідних санкцій [3].

У юридичній науці є достатня кількість наукових робіт, присвячених, як інституту юридичної відповідальності, так і поняттю «юридична відповідальність», зокрема. Так, В.С. Венедіктов визначає юридичну відповідальність як особливий правовий стан суб'єктів суспільних відносин, що впливає із змісту правових норм і направлений на забезпечення реалізації їх суб'єктивних прав та обов'язків [4, с. 61]. Деякі вчені розглядають юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності. Так, В.М. Малиновська вказує, що «відповідальність соціальна і юридична співвідносяться одна з одною як рід та вид» [5, с. 4]. Сутність соціальної відповідальності, як такої, полягає в обов'язку кожного індивіда виконувати вимоги, що висувуються до нього суспільством, державою, іншими індивідами [6, с. 44]. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності є важливим засобом забезпечення законності і правопорядку в країні, дотримання прав і свобод людини та забезпечення належної реалізації державними органами та їх посадовими обов'язками своїх повноважень, визначених законом...» [5, с. 7]. Основним соціальним призначенням юридичної відповідальності є охорона та захист суспільних відносин від будь-яких незаконних порушень [7, с. 268]. В теорії права також існує точка зору, що юридична відповідальність – це правовідносини, в яких держава має право застосовувати певні заходи примусу до суб'єктів, які скоїли правопорушення і зобов'язані зазнавати втрат чи обмежень, передбачених санкціями норм права [8, с. 204].

Серед науковців також існує точка зору, що юридична відповідальність не є елементом правового статусу. Юридична відповідальність – це особливий правовий стан суб'єктів суспільних відносин, що впливає зі змісту правових норм і спрямований на забезпечення реалізації їх суб'єктивних прав та обов'язків, зазначають професор С.М. Прилипко і професор О.М. Ярошенко. Тобто, на думку згаданих учених, юридична відповідальність не існує на одній площині з правами та обов'язками, а спрямована на забезпечення їх реалізації. Юридична відповідальність є вторинним щодо обов'язків елементом, оскільки без обов'язку немає відповідальності [9, с. 109]. На наш погляд, без сумніву можна погодитися з таким твердженням науковців, бо юридична відповідальність дійсно забезпечує виконання та дотримання суб'єктами правовідносин своїх обов'язків.

В юридичній літературі роль та значення юридичної відповідальності пов'язується з: по-перше, застосування до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою. Юридична відповідальність є правовідношенням між державою в особі її органів та правопорушником, до якого застосовуються юридичні санкції з негативними для нього наслідками; по-друге, з одним з найважливіших засобів захисту інтересів особистості, суспільства та держави, що настає в результаті порушення приписів правових норм та виявляється у формі застосування до правопорушника заходів державного примусу; по-третє, специфічною властивістю суспільного відношення, яке виявляється у діяльності людини та реалізується в усвідомленні або у можливості усвідомлення людиною соціально значимих наслідків скоєння того чи іншого вчинку [6, с. 44].

Професор Н.М. Хуторян виокремлює «...два аспекти юридичної відповідальності – активний і пасивний. Активний аспект юридичної відповідальності передбачає реалізацію відповідальності, тобто застосування її на суб'єктивному рівні. А юридична відповідальність як правовий інститут – це об'єктивне закріплення у правових нормах. Про юридичну відповідальність як правовий інститут до початку будь-якої із стадій правозастосування слід говорити як про пасивну відповідальність» [10, с. 82].

Отже, на наш погляд, юридичну відповідальність, як загально-правову категорію, можна розглядати як різновид відповідальності, що полягає в покладанні відповідних санкцій на особу, яка вчинила проступок.

Дослідження наукової літератури вказує на те, що для кожної галузі права проблема визначення «юридичної відповідальності» – є актуальною. Так, юридична відповідальність в трудово-

му праві і досі залишається нагальною темою для наукових досліджень.

У навчальній літературі широко використовуються такі узагальнені поняття «трудова відповідальність», «юридична відповідальність у трудовому праві» [11, с. 360]. Здебільшого, теоретики концентрують свою увагу на дослідженні проблем матеріальної та дисциплінарної відповідальності, як самостійних категорій, не наголошуючи на їх спільній правовій природі. На наш погляд, у такого підходу є певні недоліки, зокрема, втрачається галузева належність такої юридичної відповідальності.

Відповідальність за порушення трудового законодавства може бути як загальноохоронюваною (адміністративною чи кримінальною) так і специфічно галузевою. Перша з них не належить до предмета трудового права і вимагає звернення до відповідних статей КУпАП і КК України. А трудову відповідальність можна визначити як обов'язок працівників і роботодавців, їх представників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистісного, організаційного і майнового характеру в порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством [12, с. 211].

В.С. Венедіктов, досліджуючи сутність юридичної відповідальності у сфері трудового права, пояснює необхідність застосування терміну «трудова відповідальність» тим, що вона настає при реалізації трудових правовідносин або безпосередньо пов'язана з їх виникненням, зміною чи припиненням. Це відповідальність у процесі праці, за діяльність, пов'язану із здійсненням права на працю, яка належить суб'єктам трудового права за дії або бездіяльність. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність, хоча і регулюються нормами трудового права, але ці поняття широко використовуються і в інших галузях права [13, с. 128]. Отже, зважаючи на існуючі наукові підходи до розуміння юридичної відповідальності у трудовому праві, варто звернути увагу, що «вказана відповідальність, не змінюючи своєї юридичної природи та власної зовнішньо-правової форми, діючи у рамках трудових правовідносин, переймає на себе сутнісний характер трудового права» [14, с. 253].

Є.Ю. Подорожній, у свою чергу, зауважує, що правовим змістом юридичної відповідальності у трудовому праві є негативний обов'язок, тобто такий, що покладається на учасника трудових відносин проти його волі внаслідок вчинення ним порушення норм трудового права, і полягає у необхідності зазнати правопорушником для себе певних негативних наслідків у вигляді позбавлень, обтяжень чи обмежень. Також вчений наголошує, що про відповідальність мова йде саме як про обов'язок, а не покарання, адже у межах трудових відносин та трудового права, відповідальність не завжди має яскравий каральний ефект,

у ряді випадків вона виконує, скоріше, правовідновлюючу та компенсаційну функції (матеріальна відповідальність) [12, с. 320].

На наш погляд, важливо акцентувати увагу на договірному характері юридичної відповідальності у трудовому праві, адже ця риса дозволяє підкреслити галузеву особливість такої відповідальності. Так, централізоване правове регулювання не позбавляє працівника та роботодавця можливості конкретизувати питання відповідальності безпосередньо у контрактній формі трудового договору [15, с. 118 – 119]. Ю.С. Годованець наголошує, що «...трудова юридична відповідальність необхідно віднести до договірних видів відповідальності, оскільки, здебільшого вона ґрунтується на диспозитивних засадах. Проте є вагоме застереження – під час покладення на працівника трудової юридичної відповідальності повинні дотримуватися усі юридичні гарантії, передбачені трудовим законодавством, зміст та обсяг яких не може бути змінений договірним шляхом, за винятком контракту [15, с. 119].

Аналіз загальнотеоретичної літератури дає підстави констатувати, що фактично підставою юридичної відповідальності є або скоєння правопорушення, або порушення суб'єктивних прав, або об'єктивно протиправного діяння [16, с. 80], з цього слідує висновок, що трудово-правова відповідальність застосовується за вчинення трудового правопорушення (як дисциплінарного проступку, так і майнового правопорушення) [17, с. 310].

Згідно із загальнотеоретичними положеннями елементами будь-якого правопорушення, власне, як і трудово-правового, є: суб'єкт, об'єкт правопорушення, об'єктивна та суб'єктивна сторони.

У складі трудового правопорушення за порушення вимог чинного законодавства у сфері забезпечення безпечних умов праці суб'єктами – правопорушниками, як правило, виступають керівники, інші посадові (службові) особи, які виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції. З одного боку, такі суб'єкти є працівниками, а з іншого, все ж таки наділені повноваженнями роботодавця. За твердженням С. Вечурко «роботодавець несе цілковиту відповідальність за створення належних, безпечних здорових умов праці, тому саме він найбільше зацікавлений у створенні таких умов праці а робочих місцях» [17, с. 11]. В процесі трудової діяльності досить часто і сам «...працівник своїм безвідповідальним ставленням до технологічної дисципліни порушує вимоги законодавства в сфері забезпечення безпеки праці, покладаючись на, так зване «авось». Тим самим він не дбає, перш за все про особисту безпеку, а також про безпеку оточуючих його людей, таких же працівників як і він сам» [18, с. 143].

Необхідною ознакою суб'єктивної сторони трудового правопорушення, зокрема, у сфері забезпе-

чення безпечних умов праці є вина у формі умислу чи необережності. За умови умислу суб'єкт усвідомлює протиправність свого вчинку, передбачає і бажає настання його негативних наслідків (прямий умисел) чи свідомо допускає їх (непрямий умисел); за необережності особа передбачала можливість негативних наслідків учинку, але легко-важно розраховувала їх відвернути (самовпевненість) чи не передбачала можливості настання цих наслідків, хоча могла і повинна була це зробити (недбалість) [19, с. 211].

Не менш важливим елементом складу трудового правопорушення у сфері порушення вимог забезпечення безпечних і здорових умов праці – є об'єкт такого правопорушення. Так, Л.І. Амелічева справедливо вказує, що родовим об'єктом посягання з боку суб'єктів-правопорушників законодавства у сфері права працівника на безпеку праці виступають трудові відносини щодо забезпечення безпеки праці працюючих. Видовим об'єктом такого посягання у кожному конкретному випадку є: а) здоров'я, життя та працездатність працюючої людини; б) об'єкти виробничого середовища (виробничі споруди, обладнання, машини, механізми й ін.); в) нормативні приписи щодо забезпечення безпеки праці (стандарти системи безпеки праці, вимоги безпеки та ін.) [18, с. 144].

Об'єктивна сторона трудового правопорушення, в тому числі у сфері забезпечення безпеки праці, складається з протиправної поведінки чи бездіяльності суб'єкта. Протиправність поведінки суб'єкта полягає в порушенні трудових обов'язків, закріплених нормами трудового права: КЗпП України, та іншими нормативно-правовими актами, правилами внутрішнього трудового розпорядку, статутами, положеннями, посадовими інструкціями, а також у порушенні або невиконанні наказів і розпоряджень роботодавця [20, с. 5]. Шкідливий наслідок як складовий елемент об'єктивної сторони трудового правопорушення законодавства у сфері забезпечення безпечних умов праці виступає одним із найважливіших критеріїв визначення різновиду трудово-правової відповідальності. Специфічною рисою трудово-правової відповідальності є її виключний суб'єктний склад. Якщо працівник своїми протиправними діяннями у зазначеній сфері порушує встановлений на підприємстві внутрішній трудовий розпорядок, має місце дисциплінарна відповідальність. Якщо шкідливі наслідки виражаються у завданні майнової шкоди іншій стороні трудового договору, застосовуються заходи матеріальної відповідальності [18, с. 146].

Отже, враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що трудово-правова відповідальність – це вид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні санкцій за вчинене трудове правопорушення.

До головних рис трудової відповідальності можна віднести:

- підставою притягнення до такого виду відповідальності – є вчинення трудового правопорушення;

- виникає між суб'єктами, які перебувають в трудових правовідносинах;

- виникає внаслідок порушення норм, що регулюють трудові правовідносини, встановлені в централізованому, локальному або індивідуальному порядку.

Висновки. Роблячи загальний висновок, можна зазначити, що проблема юридичної відповідальності у сфері забезпечення безпеки праці станом на сьогодні є недостатньо дослідженою в наукових надбаннях українських учених і потребує подальшого ґрунтовного дослідження. Юридична відповідальність за порушення норм законодавства про охорону та безпеку праці може бути як матеріальна, дисциплінарна, так і цивільна, адміністративна та кримінальна. Специфічною рисою юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері забезпечення безпеки праці є її виключний суб'єктний склад.

Література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: 2007. С. 105.
2. Дуравкіна Н.І. Відповідальність як складова механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Юридична наука і практика*. 2011. Вип. № 2. С. 15–21. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/23598/1/Duravkina.pdf>.
3. Болотіна Н.Б. Трудове право України : підручник. 2-ге вид. К. : Вікар, 2004. С. 439.
4. Венедиктов В.С.: Проблемы ответственности в трудовом праве: дис. ... докт. юрид. наук: 12:00:05. Х.: 1994.
5. Маліновська В.М. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Вісник ВРЮ*. № 2. 2017. С. 1-8. URL: <http://www.vru.gov.ua/Docs/a150710.pdf>.
6. Аземша І.Б. «Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні». Теорія та історія держави і права філософія права. *Часопис Київського університету права*. 2012/2. С. 44–47.
7. Обручков Р.І. Відповідальність у трудовому праві: загальний аналіз. *Новітні кримінально-правові дослідження* : зб. наук. праць. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 267–272.
8. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. К.: Юрінком Інтер, 1997. 320 с.
9. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право України : підручник. Х. : ФІНН, 2009. 728 с.
10. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин : монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Коцького НАН України, 2002. 264 с.
11. Пилипенко П.Д. Трудове право України: Академічний курс : підручник для студ. вищ. навч. закладів / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак та ін. 3-ге вид., доповнене і перероблене. К.: Ін Юре, 2007. 536 с.
12. Подорожній Є.Ю. Поняття та основні властивості юридичної відповідальності у трудовому праві. *Форум Права*. 2017. (5). С. 317–323.
13. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве. Х. : «Консум», 1996. 136 с.
14. Луцук П.С. Концепція юридичної відповідальності в трудовому праві. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 32. 2016. С. 252–258.
15. Годованець Ю.С. Юридична відповідальність за трудовим правом: сучасний підхід до розуміння. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 112–123.
16. Каленіченко Л.І. Особливості фактичної підстави юридичної відповідальності в конституційному праві. С. 80–83. URL: [file:///C:/Users/HOME/Downloads/A5dPXzbeA7B6BmvAKw1Jpln3236AiuX%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/HOME/Downloads/A5dPXzbeA7B6BmvAKw1Jpln3236AiuX%20(2).pdf).
17. Вечурко С. Відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони праці. *Віче*. 2013. № 6. С. 10–13.
18. Амелічева Л.І. Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору : дис. на здоб. наук. ст. к.ю.н. за спеціальністю 12.00.05 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2008.
19. Новосельська І.В. Теоретико-правові питання визначення трудової відповідальності за порушення зобов'язань, передбачених трудовим договором. *Вісник Академії адвокатури України*. Тези науково-практичної конференції «Конституційне право на працю: юридичні гарантії та судовий захист». 2012. З(25). С. 209–213.
20. Костюк В.Л. Стадії застосування дисциплінарної відповідальності: теоретико-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 1(13). С. 1–14.

Анотація

Погорелова Л. Г. Щодо питання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері забезпечення безпеки праці. – Стаття.

Стаття присвячена науковому дослідженню деяких проблем юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці. Розглянуто існуючі у юридичній науці поняття «юридичної відповідальності» та «трудоправової відповідальності», розглянуто склад трудового правопорушення. Акцентовано увагу на різноманітні у царині права визначень «юридична відповідальність», розглянуто їх переваги та недоліки. Множинність підходів до дефініцій «юридична відповідальність» та «трудоправова відповідальність» дозволила сформулювати певний уніфікований підхід до цих визначень і до визначення юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці.

Ключові слова: безпека праці, забезпечення безпеки, охорона праці, право працівника на безпеку праці, трудоправова відповідальність, юридична відповідальність.

Аннотация

Погорелова Л. Г. К вопросу юридической ответственности за нарушение законодательства в сфере обеспечения безопасности труда. – Статья.

Статья посвящена научному исследованию некоторых проблем юридической ответственности за нарушение законодательства в сфере права работника на безопасность труда. Рассмотрено существующие в юридической науке понятия «юридической ответственности» и «трудоправовой ответственности», рассмотрено состав трудового правонарушения. сосре-

доточено внимание на разнообразии в сфере права определения «юридическая ответственность», рассмотрено их преимущества и недостатки. Множественность подходов к дефинициям «юридическая ответственность» и «трудоправовая ответственность» позволила сформулировать определенный унифицированный подход к этим определениям и к определению юридической ответственности за нарушение законодательства в сфере права работника на безопасность труда.

Ключевые слова: безопасность труда, обеспечение безопасности, охрана труда, право работника на безопасность труда, трудоправовая ответственность, юридическая ответственность.

Summary

Pohorielova L. G. To the issue of legal responsibility for violation of legislation in the field of labor safety. – Article.

The article is devoted to the scientific study of some problems of legal liability for violation of legislation in the field of the employee's right to labor safety. The concepts of «legal responsibility» and «labor law responsibility» existing in legal science are considered? The composition of the labor offense is considered. Attention is focused on the diversity in the field of law definitions «legal responsibility» considered their advantages and disadvantages. A variety of approaches to the definitions of «legal responsibility» and «labor law responsibility» allowed us to formulate a certain unified approach to the definition of legal responsibility for violation of legislation in the field of workers' right to labor safety.

Key words: safety, ensuring labor safety, occupation Safety and Health, employee's right to labor safety, labor law responsibility, legal responsibility.